

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da İlerleyişi ve Macar Uç Kale Sistemi

Gökhan Dilbaş*

Giriş

Osmanlı Devleti 1299 yılında kurulduktan sonra Avrupa'daki ilk toprağını 1354 yılında Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe Kalesi'ni elde ederek kazanır¹. Türkler 1364'te Sırpşığındığı Muharebesi'ni, 1389'da I. Kosova Muharebesi'ni, 1396'da Niğbolu Muharebesi'ni, 1444'de Varna Muharebesi'ni ve 1448'de II. Kosova Muharebesi'ni kazanırlar. Bu kazanımlar Osmanlıların Balkanlarda esash bir şekilde yerleşmesini sağlar. Osmanlı ilerleyişi karşısında II. Mehmed'in (birinci dönem: 1444-1446, ikinci dönem: 1451-1481) çağdaşı Macar Kralı Mátyás Corvin'in (1458-1490) izlediği politikanın amacının Macar ve Çek tacına bağlı ülkelerle Avusturya eyaletlerinin içinde bulunduğu bir “*Tuna İmparatorluğu*” oluşturma fikri olduğu açıktır².

II. Beyazıt (1481-1512) ve I. Selim (1512-1520) döneminde nispeten sakin geçen Osmanlı-Macar ilişkileri I. Süleyman (1520-1566) döneminde ivme kazanır. 1521 yılında Belgrad Kalesi alınır, 29 Ağustos 1526 tarihinde Mohaç Meydan Muharebesi kazanılır. 1529 Viyana Seferi'nin ve 1532 Alman Seferi'nin amacı Habsburgları Macaristan topraklarından uzak tutmaktır. Osmanlılar, 29 Temmuz 1541'de Macaristan'ın idari merkezi Buda'yı ilhak ederler. 1543 Estergon Seferi

* Dr., İstanbul/TÜRKİYE, gokhandilbas@hotmail.com ORCID: 0000-0003-4337-8700

1 Hicran Yusufoglu, *Osmanlı-Macar İlişkileri (Başlangıçtan Ankara Savaşı'na Kadar)*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 1, Sam Yayınları, 95.23, 1. Basım, Ankara 1995, s. 15-16; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 3.

2 Yusufoglu, *age.*, s. 19-20, 51-66; Muzaffer Şen, *Yurt Tutuştan Trianon'a Macaristan*, Çizgi Kitabevi Yayınları: 712, Konya 2016, s. 4, 52, 57-58; Bilge, *age.*, s. 4-5, 8; Naciye Güngörmüş, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, Köksav Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010, s. 36, 38-40; F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, 2. Baskı (Tıpkı Basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 96-98; Ferenc Szakály-Pál Fodor, “A Kenyérmezsei Csata”, *Haditörténelmi Közlemények*, 2. Szám, 1998, s. 2; Géza Pálffy, “A török elleni védelmi rendszer szervezőténék története a kezdetektől 18. század elejéig”, *Történelmi Szemle*, 38., 2-3. sz., 1996, s. 169-170; Gyula Kristó-János Barta-Jenő Gergely, *Magyarország Története Előidőktől 2000-ig*, Pannonica Kiadó, (basım yeri belirtilmemiş), 2002, s. 160.

ile Budin'in (Buda) güvenliğini sağlarlar. I. Süleyman, Viyana üzerine yürümek isterse de 6/7 Eylül 1566 tarihinde Zigetvar'daki ölümü bunu engeller³.

1568 Edirne Barışı, sınırları tam olarak belirlemez, sadece hangi kalelerin kime ait olacağını karara bağlar. III. Mehmed (1595-1603), 22 Ekim 1596 tarihinde Haçova Meydan Muharebesi'ni kazanır. 1606'da Zitvatorok Antlaşması, 1615'de Viyana Antlaşması, 1618'de Komárom Antlaşması, 1627'de Szőny Antlaşması kabul edilir. Ancak bu antlaşmalar sınırlardaki çatışmalara son vermez. IV. Mehmed (1648-1687), Zitvatorok Antlaşması'nı yirmi iki yıllığına uzatır. Habsburgların Erdel'in iç işlerine müdahale etmesi üzerine Osmanlılar 1663 yılında Újvár Seferi'ne çıkar, ancak 1664'te Raba Nehri kıyısında bozguna uğrarlar. 10 Ağustos 1664 tarihli Vasvar Antlaşması ile Újvár Osmanlıların elinden çıkar⁴.

IV. Mehmed, 1673 yılında Yukarı Macaristan'da çıkan isyanın lideri Imre Thököly'i (Yukarı Macaristan Prensi: 1682-1685; Erdel Prensi: 22 Eylül 1690-25 Ekim 1690) Orta Macar Kralı olarak tanır ve Orta Macaristan'ın Habsburg hâkimiyetinden kurtarılmasını ister. Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (1676-1683) Padişahı ikna etmesi üzerine Osmanlı ordusu Viyana üzerine yürür, ancak 12 Eylül 1683'de yapılan Kahlenberg Savaşı Osmanlıların aleyhine sonuçlanır ve Osmanlılar Kutsal İttifak güçleri ile 1699 yılına kadar sürecek bir mücadelenin içine sürüklenir. 2 Eylül 1686 tarihinde Budin elden çıkar⁵.

Osmanlılar 1683'te Ciğerdelen'de, 1691'de Islankamen (Szalánkemén)'de Kutsal İttifak güçlerine mağlup olur. II. Mustafa (1695-1703) 1695'te Lugos'ta, 1696'da Olas'ta imparatorluk ordularını yener, ancak 11 Eylül 1697 tarihinde Zenta'da aldığı mağlubiyet Osmanlıların Macaristan'ı elde tutma ümitlerini suya düşürür. On beş yıl süren mücadele sonunda 26 Ocak 1699 tarihinde imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlılar, Macaristan'dan çekilir⁶.

3 Şen, *age.*, s. 61-63, 66-68; Güngörmüş, *age.*, s. 43; Bilge, *age.*, s. 13, 17, 21-22, 25-27, 33; Eckhart, *age.*, s. 112-113, 120; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 165, 210-216; Tibor Koppány, *Kastélyok A Végvárrak Mögött-Késő reneszánszsés kora barok kastélyépítészet a 16-17. századi Dunántúlon*, Balassi Kiadó, Budapest 2014, s. 22.

4 Şen, *age.*, s. 74-75; Güngörmüş, *age.*, s. 44; Bilge, *age.*, s. 36, 42-44, 46-47, 50-52; Eckhart, *age.*, s. 137; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 252, 283-284.

5 Güngörmüş, *age.*, s. 45; Bilge, *age.*, s. 56; Eckhart, *age.*, s. 140; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 299-303.

6 Bilge, *age.*, s. 56, 59; Şen, *age.*, s. 75-76; Güngörmüş, *age.*, s. 45; Eckhart, *age.*, s. 141; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 304-305.

Macar Uç Kale Sistemi

Avrupa'da Osmanlı ilerleyişine karşı en çok mücadele eden devletlerin başında Macar Krallığı gelir. Macarlar, Osmanlılar Avrupa kıtasına geçtikten ve kıtanın içlerine doğru ilerlemeye başladıkları andan itibaren ya diğer devletlerle müttefik olarak ya da tek başlarına Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkar ve Osmanlıların ilerlemesini durdurmaya çalışır. Bu süreçte, Macar Krallığı'nın Osmanlı ilerlemesine karşı tesis ettiği uç kale sisteminin ayrı bir yeri ve önemi vardır⁷.

Osmanlı ilerlemesine karşı Macarlar tarafından hayata geçirilen uç kale sistemini kronolojik olarak üç ana döneme ayırmak mümkündür. Bu dönemleri genel hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz⁸:

1. Başlangıçtan 1526'ya, Mohaç yenilgisi ve Orta Çağ Macar Krallığı'nın sükûnuna kadar olan dönem. Bu dönemde Adriyatik Denizi'nden Erdel'in doğusuna kadar uzanan güney savunma hattı Orta Çağ Macar Krallığı'nın tek savunma hattı olarak hayati bir öneme sahiptir.
2. 1526 yılındaki Mohaç yenilgisinden 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar olan dönem. Mohaç'tan sonra Macaristan'da Osmanlı ilerleyişine karşı yeni bir dönem başlar. Bundan sonra Osmanlıların karşısında sadece Macarlar değil, aynı zamanda Habsburg İmparatorluğu da vardır ve Avusturya'nın güney mülklerinin savunulması gerekmektedir.
3. 1699'dan Macaristan'ın güney sınırlarında inşa edilen uç kale sisteminin Osmanlıların Macaristan topraklarından çekilmesiyle tedrici olarak önemini kaybettiği ve tasfiye edildiği 1881 yılına kadar olan dönem.

Bu arada Osmanlı ilerleyişine karşı sadece Macaristan'da değil, Hırvatistan-Slovenya'da da bir uç kale sisteminin oluşturulduğu görülür. Fedor Moaçanın'e göre Hırvatistan-Slovenya sahasında oluşturulan uç kale sistemi kronolojik olarak iki ana bölümde ve beş alt bölümde incelenebilir⁹:

1. Başlangıçtan 1593'e, Osmanlılarla yapılan On Beş Yıl Savaşları'nın başlangıcına kadar.
  - 1.1. Başlangıçtan Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın Osmanlılar tarafından tehdit edilen Avusturya mülklerini korumak için birlikler gönderdiği tarih olan 1522'ye kadar.

7 Janos J. Varga, "Magyar végvárrendszer a Hódoltság peremen", *História*, 02 (2000).

8 Pálffy, agm., s. 166.

9 Pálffy, agm., s. 166.

- 1.2. 1522'den Hırvat-Sloven uç kalelerinin yönetiminin Avusturya Savaş Meclisi'ne geçtiği tarih olan 1578'e kadar.
- 1.3. 1578'den 1593'e kadar.
2. 1593'den 1881'e, sınır bölgelerinin savunma sisteminin tasfiyesine kadar.
  - 2.1. 1593'den Osmanlılar tarafından ele geçirilen toprakların geri kazanım mücadelesinin başlangıcı olan 1683'e kadar. Bu dönemde Sava, Tuna, Tisa ve Maros mansabında sınır savunma sistemi oluşturulur.
  - 2.2. 1683'den sınır savunma bölgeleri hakkında ilk önemli kararların alındığı 1755'e kadar.

Macar uç kale sistemi esas itibariyle Macar Kralları Sigismund ve Mátyás Corvin tarafından şekillendirilir. Sigismund'un 1387 yılında tahta geçtikten sonra gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerden birisi de krallığın sınırlarını tehdit eden Osmanlı Devleti'ne karşı tedbirler almak olur. Sigismund, ilk başta Türkleri geri püskürtmeyi dener, ardından onlara karşı savunmaya geçer. Bu arada ülkenin güney yörelerinde bir savunma kuşağı oluşturma ve bunu finanse etmenin yollarını arar. Nitekim Osmanlılar, Büyük Lajos'tan (1342-1382) beri Macaristan sınırlarını tehdit etmektedir. Osmanlıların Macar Krallığı sınırlarını tehdit etmesi Niğbolu Savaşı sonrası daha da yoğunlaşır¹⁰.

Osmanlıların Ankara Savaşı (28 Temmuz 1402) sonrası Balkanlar ve Macaristan ile bir süre ilgilenememesi aslında Macar Krallığı'nın güney sınırlarında bir savunma kuşağı oluşturmak için fırsat doğursa da Macarlar bu fırsattan yararlanmak için geç kalır. Ancak Sigismund'un Türklerin 1427 yılında ele geçirdiği Galambóc Kalesi'ni, Macar tarihinde – yazılı bir şekilde – ilk defa topun kullanıldığı bir kuşatma sonucunda dahi 1428 yılında geri alamaması üzerine artık bir uç kale sistemi tesis edilmesinin elzem olduğu anlaşılır. Bu andan itibaren Szörény'den başlayarak Tuna hattını takip eden, sonra Belgrad'tan geçerek Sava'yı aşan, Bosna boyunca ilerleyen, oradan da dağları aşarak Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan kalelerden oluşan güçlü bir savunma sistemi yapılması için harekete geçilir¹¹.

Sigismund, bu amaçla 1435 yılında "*honvédelemről szóló királyi dekrétumot*" başlıklı bir kanun yayımlar ve asilzadelerin gelirlerinin bir kısmı ile krallık ordusuna asker sağlamalarını, bir kısmı ile de kale yapımına katkıda bulunmalarını ister.

10 Árpád Péter Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése; István Kenyeres, "A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig", *Történelmi Szemle*, LV, 4, 2013, s. 541.

11 Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése.

Ülkeye dışarıdan gelecek bir saldırı durumunda Güney Macaristan topraklarının yöneticilerinin topyekûn orduya katılmasını mecbur tutar. Ülkenin güney yörelerinde daha önce inşa edilen kalelere ilave olarak yeni kaleler yapılır, bu kalelerin bir saldırı durumunda aralarında iletişim kurmalarını sağlayacak sistemler geliştirilir. Uç kale sistemi ana olarak iki savunma hattından oluşur. İlk savunma hattı Orsova'dan başlar, Belgrad'ı, Szabács'ı, Szerebrenik'i, Banja Luka'yı, daha sonra Bosna sahasında bulunan Yayça'yı, Knien'i, Klaişsa'yı ve Szardon'u içine alarak Adriyatik Denizi kıyısında son bulur. İkinci savunma hattı bu noktadan başlayarak Temesvár, Lugos, Karánsebes, Pétervárad, Szerémség, Dubica-Krupa, Otosác boyunca devam eder ve Zeng'e kadar uzanır¹².

Sigismund zamanında ancak bir kısmı tamamlanabilen uç kale sisteminin inşası Kral Mátyás zamanında da devam eder. Uç kale sistemine 1521 yılına kadar ilaveler yapılmış olsa da sistem esas itibarıyla 1470 yılı civarında tamamlanır. Bu zaman zarfında Macarlar, Osmanlıları Macar topraklarından göreceli de olsa uzak tutmayı başarırlar. Macar komutanı János Hunyadi, 1443-1444 yıllarında gerçekleşen *Uzun Sefer*'de Osmanlılara karşı başarı kazanır. Bundan başka 1456 yılında II. Mehmed'i Belgrad önlerinde mağlup eder. 1463 yılında Yayça geri alınır. Macar komutanı Pál Knizsi (1431(?)-1494) 13 Ekim 1479 tarihinde Ekmek Otlak Savaşı'nda Osmanlı akıncılarını geri püskürtür. Bu başarılar kurulmuş olan uç kale sisteminin başarılı bir şekilde çalıştığı ve Macar birliklerinin Osmanlılarla mücadele edebildiğinin bir göstergesidir. Ancak Macarlar bu kazanımlara rağmen sınır hattındaki kaleleri güçlendirmekten ve ülkenin savunma mekanizmasında kullanmaktan ziyade daha çok muharebelere odaklanırlar. János Hunyadi'nin faaliyetleri bu tespitin bir göstergesi olduğu gibi, Kral Mátyás da ülke savunmasının ağırlık noktasının kalelerden ziyade bir meydan muharebesinde mücadele edecek güçlü bir orduda olduğuna inanıyordu. Bu zamanda Osmanlıların kazanılan başarılar sayesinde Macar Krallığı sınırlarından uzak tutuluyor olması Macar yönetici tabakasında bu yönde bir görüş oluşturur. Ayrıca gelişen kuşatma teknolojisi artık savunma yapan unsurlardan ziyade hücum eden unsurların lehindedir. Üstelik kalelerden oluşan bir savunma sistemi hem finansal anlamda hem de insan gücü anlamında oldukça yüklü bir maliyet gerektirmektedir. Bu sistemin maddiyat ve insan kaynağı açısından beslenmediği zaman güçten düşmesi çok da geç olmayacaktır¹³.

12 Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése; Varga, agm.; Csaba Németh, "Határörizet és Határvédelem Az Ezeréves Magyarországon", *Rubicon*, 01, 2016, s. 69; Pálffy, agm., s. 171; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 140.

13 Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése; Ferenc Salamon, *Magyarország a török hódítás korában, második javított kiadás*, Franklin Tarsulat, Budapest (tarih belirtilmemiş), s. 70-71; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 142-143, 154.

Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya doğru yayılma süreci Macar Krallığı'nın gücünü kaybettiği zamana denk gelir ve uç kale sisteminin çöküşü Macar Krallığı adına trajik sonuçlar doğurur. Osmanlılar özellikle Mısır'ın gelirleri ile ekonomik açıdan güçlenirken Macaristan iç çekişmeler ve ekonomik koşulların kötü olması yüzünden zayıflar. Krallığın Türk akınlarına en çok maruz kalan güney kısmı neredeyse kendi başına bırakılır. Kral Sigismund ve Mátyás Corvin tarafından şekillendirilen ve Macar Krallığı'nı güney yönünden gelebilecek tehditlere karşı koruyan uç kale sistemi Jagelló Hanedanlığı'na üye II. Ulászló (1490-1516) ve II. Lajos (1516-1526) zamanında işlemez duruma gelir. Sistemi tam anlamıyla işler halde tutmak için iki yüz bin forinte ihtiyaç vardır, ancak bu zamanda Macar Krallığı bu masrafı karşılayacak halde değildir. Bundan başka sistemin temel direkleri olan başta Yayça, Belgrad ve Pétervárad kaleleri eski kale inşa tekniği ile yapılmıştır ve sur yıkıcı toplara uzun süre dayanacak halde değildir. Osmanlılar, Macarlar ile uzun süreden beri mücadele ettiklerinden dolayı uç kale sisteminin zayıf yönlerini bilecek kadar tecrübe kazanmışlardır. Zaten Osmanlıların 1521 yılında uç kale sisteminin merkezi sayılan Belgrad'ı ilk başta ele geçirmesi bir tesadüf değildir¹⁴. Bu noktanın kaybı, Macar Krallığı'nın merkezi olan Buda'ya savunacak Macar birliklerinin bir araya gelememesine sebep olur ve Buda'ya gidiş yolu da açılır¹⁵.

Maddiyat ve insan kaynağı açısından sıkıntı içinde olan Macar Krallığı uç kale sistemine destek veremez. Sistemin durumu giderek kötüleşir, Macar birlikleri de kalelerin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelir. Kral Mátyás tarafından kurulmuş ve zamanında Avrupa'da oldukça ün kazanmış olan *Fekete Sereg* denilen askeri birliklerin II. Ulászló tarafından dağıtılması Macar ordusunu iyice güçsüz bırakır. Ekonomik durumun haricinde kralla asilzadeler ve asilzadelerin kendi aralarındaki mücadeleler de ülke savunmasını ve uç kalelerin ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırır. Orta asilzadeler ve beyler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır ve 1514 yılında György Dózsa'nın (1470-1514) isyanı ülkede yeni bir bunalıma yol açar¹⁶.

1518'de Jazero ve Travnik, 1520'de Tesany ve Szrebrenik düşer. Kral Sigismund'un 1437 yılında elde ettiği ve güney savunma kuşağının merkezi

14 Salamon, agm., s. 72.

15 Pálffy, agm., s. 171.

16 Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése; http://erttsegizz.com/tortenelem/torokellenes_harcok_m_ohaci_vesz_tetel/; Varga, agm.; Németh, agm., s. 69; Kristó-Barta-Gergely, *age.*, s. 160.

halinde konumlandığı Belgrad'ın 1521 yılında Osmanlıların eline geçmesi Macar uç kale sisteminin çökmesine sebep olur. Ardından 1524 yılında Orsova'nın ve Szörény'in düşüşü birinci savunma hattını dağıtır. Özellikle Szörény'in elden çıkması Türklerin Erdel'i ve Macar ovasının girişini koruyan Temesvár'ı doğrudan tehdit etmelerine sebep olur. Belgrad'ın ve Pétervárad'ın düşüşünden sonra Osmanlılar neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan Drava'ya kadar ilerler. Mohaç'tan önce Belgrad'ın ve Szabacs'ın elden çıkması Macar Krallığı'nı dönüşü neredeyse imkânsız bir yola sokar¹⁷. Bu kaleler Mohaç'tan sonraki yıllarda ikinci uç kale hattına ilerlemek isteyen Osmanlılara bir basamak oluşturur. Birinci hattın kaybı ülkenin bütün savunma sistemini çökerttiği gibi, aynı zamanda ülkenin iç kısımlarına uzanan ve doğal engebelerle şekillenen savunma noktalarının da iflasına sebep olur. Bundan başka Avusturya'nın güney mülklerinin de (Krajna, Karinthia ve Steiermark) Osmanlılara karşı savunulması güçleşir¹⁸.

29 Ağustos 1526 tarihinde Osmanlıların Mohaç'ta elde ettikleri galibiyet Macaristan içlerine ilerlemelerinin önünü açar. Mohaç'tan sonra Macaristan'da şu soru sorulur: Macaristan, Osmanlı ilerlemesini önlemek için yeni bir uç kale sistemi inşa edebilecek midir? Yoksa bir zamanlar Balkanlardaki vassallarının kaderini mi paylaşacaktır?¹⁹ Sorunun cevabı 1541 yılında, yani Osmanlıların Buda'yı ilhak etmesinden sonra verilir. Bu tarihten sonra Macar uç kale sistemi ülke içlerine çekilir ve yeniden konumlandırılır. Tuna'nın ötesine, Balaton'un güney kıyısına, kuzeyde Nógrád boyuna, doğuda Alföld'e, Erdel sınırına ve güneyde Tuna kıyısına kadar uzanan sahada kaleler inşa edilir, var olanlar ise güçlendirilir. Bu kalelerin en önemlileri Kanije, Komárom, Eğri ve Temesvár'dır²⁰.

1541 yılında Buda'nın Osmanlılar tarafından ilhakından sonra Macaristan, yönetim merkezi Budin olan Osmanlı idaresindeki topraklar, idari merkezi Gyulafehérvár olan Erdel Prensiği'ne bağlı bölgeler ve idaresi Pozsony'dan sağlanan Krallık Macaristanı diye adlandırılan Habsburg egemenliği altındaki Kuzey Macaristan olmak üzere üçe ayrılır ve bu andan itibaren Habsburglar ile

17 Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése; http://erettsegizz.com/tortenelem/torokellenes_harcok_m_ohacsi_vesz_tetel/; Varga, agm.; Klara Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, I. kötet, Budapest 2007, s. 75; Imre Szántó, *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541-1593*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, s. 23.

18 Pálffy, agm., s. 172.

19 Pálffy, agm., s. 174.

20 Harmath, A déli végvárrendszer kiépülése; http://erettsegizz.com/tortenelem/torokellenes_harcok_m_ohacsi_vesz_tetel/; Varga, agm.

Osmanlılar arasında yaşanan mücadelelerin muharebe alanı olur. 1541 yılında Buda'nın ilhakından sonra Zigetvar, Kanije, Veszprém, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eğri, Szatmár, Várad ve Temesvár Osmanlılar ile Habsburglar arasındaki yeni uç kale sistemini oluşturur. Bu kaleler artık sadece Habsburgların elde tuttuğu Macaristan topraklarını değil, aynı zamanda tüm Avrupa'yı da korumaktadır²¹. Avrupa, Osmanlı ilerleyişine karşı mücadele eden Macaristan'ın Avrupa'nın sınır kalesi olduğu gerçeğini ilerleyen zaman içinde daha net şekilde görür²². Macar uç kale sistemi 1541'den itibaren "*Macaristan, bütün Hristiyanlığın kalesidir*" sözünü tam anlamıyla doğrular bir niteliğe bürünür²³.

Osmanlılar, 1552 yılında Yukarı Macaristan'ın kapısı sayılan Eğri Kalesi'ni elde etmek isterse de Macar komutanı István Dobó'nun (1502-1572) başarılı savunması karşısında kaleyi ele geçiremezler. Osmanlıların 1552 seferi Tuna ötesine yayılır, Veszprém, Devecser ve Nagyvászon alınır. Veszprém'in düşüşünden sonra Viyana Sarayı Balaton'dan Tuna'ya kadar uzanan bir uç kale sistemi oluşturmak üzere harekete geçer. Pápa, Palota ve Győr bu savunma hattının belkemiğini oluşturur. 1568 yılında imzalanan Edirne Barışı ile Macaristan topraklarındaki "*Büyük Kale Savaşları Çağı*" sona erer. Bu arada 1568'den sonra Macaristan'da uç kale inşaa sürecinin sekteye uğradığı görülür. Macaristan'da birçok kale inşa etmiş olan İtalyan mimar Giulio Baldigara'nın (?-1588) kardeşi Ottavia Baldigara 1584'de Arşidük Ernő'ye (1553-1595) Macaristan'daki uç kale sistemi hakkında şunları yazar: "*Macar sınır bölgelerindeki inşaat faaliyeti her daim eski kalmıştır, ... zira böyle güçlü bir hasım karşısında kaleler olmadan, sadece savaş meydanında aşırı derecede zayıf kaldığımızı iyi bilmemize rağmen 1568'den beri çok az şey sonuçlandırılmış veya genellikle hiçbir şey sonuçlandıramamıştır*"²⁴.

Türklerin 1541 yılında Buda'yı ilhak etmesi Tuna ötesini, yani Yukarı Macaristan topraklarını, dolayısıyla Habsburgları da doğrudan tehdit etmelerine sebep olur. Osmanlı ilerlemesini önlemek için Tuna ötesinde, Macaristan'ın kuzey bölgelerinde yeni kaleler yapılır. Aşında Habsburgların Osmanlı ilerleyişine karşı faaliyetleri daha önceden başlar. Avusturya Arşidükü Ferdinand, daha 1527 yılında Zeng'de, Klissza'da ve 1528 yılında Bihács'da sınır savunma birlikleri tertip eder ve

21 Németh, agm., s. 69; Eckhart, age., s. 125.

22 Fodor, agm., s. 10.

23 Csaba Bíró, A magyar – török végvári háborúk.

24 György Domokos, "Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenységé", *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. évf., 4. sz (1998), s. 1.

Habsburglar her türlü imkâm kullanarak bir uç kale sistemi oluşturmaya çabalar. Ferdinand, ilerleyen zamanda Macaristan'da Sigismund ve Mátyás zamanında kurulmuş olan uç kale sistemini tamamen canlandıramayacağını farkına varır. Bu yüzden hiç olmazsa Macaristan'da elinde tuttuğu toprakları ve Viyana'yı korumak için bir uç kale sistemi kurmaya çalışır. Viyana'dan uzağa düşen sahaların korunması demek aslında Viyana'nın ve Krallık Macaristanı'nın da korunması demektir. 1529'da ve 1532'de Aşağı Tuna ve Drava hattına çekilir ve bu bölgede kalelerden oluşan bir savunma hattı kurma faaliyetine girer²⁵. Buda'nın 1541'deki ilhaki, ardından Siklós'un, Pécs'in, Székesfehérvár'ın, Tata'nın, Nógrád'ın, Hatvan'ın, Estergon'un, Valpó'nun ve Atyina'nın düşmesi daha 1530'lu yıllarda sadece düşüncede olan kalelerin güçlendirilmesi ve tüm Macaristan'a yayılan bir uç kale sistemi oluşturulması planının ne kadar acil olduğunu ortaya çıkarır. Bu zamanda dile getirilen “*Avusturya'nın savunulması için Macaristan'ın veya en azından bir kısmının Avusturya Arşidükü'nün veya her hâlikarda bir Alman Prensi'nin elinde bulunması gerekir*” görüşü yanlış değildir²⁶. Steiermark'ın, Avusturya'nın güney mülklerinin ve Viyana'nın Osmanlı tehdidi altına girmesi vakit geçirilmeden bir savunma hattı oluşturulmasının önemini ortaya koyar. Bu hat, bir zamanlar Macaristan'ın güney sınırlarını koruyan hatta benzer olmalıdır²⁷. Ancak böyle bir hattın inşası için ciddi anlamda finansmana ihtiyaç vardır: “*Kutsal İmparator ve Kral Hazretleri imparatorluk prenslerinin maddi ve askeri yardımına ihtiyaç duyulmaktadır... Zira bütün bu yapılacaklar için Macaristan'dan toplanan savaş vergisi tek başına hiçbir surette yeterli olmayacaktır*”²⁸.

1521 öncesindeki uç kale sisteminin masrafları sadece Macaristan'ın askeri ve maddi gücü ile karşılanırken, 1540'dan sonra Macaristan'ın ve Avusturya'nın savunması artık sadece Avusturya'nın mülklerinden elde edilmekte olan kaynaklarla sağlanmaktadır²⁹. Alman komutanı Niklas Graf zu Salm'ın (1459-1530) ve Estergon Piskoposu Pál Várday'ın (1483-1549) önderliğinde Adriyatik Denizi'nden Erdel sınırına kadar oluşturulan savunma hattının etkisi 1550'li yıllarda kendisini göstermeye başlar. Bu zamanda bazı kaleler (Zigetvar, Eğri, Gyula) krallığın hâkimiyetine geçer, yeri geldikçe yeni kaleler yapılır (Oláhújvár), bazılarında da (Pápa, Csesznek, Devcsér) Alman garnizonları yerleştirilir³⁰.

25 Pálffy, agm., s. 178-179.

26 Bíró, A magyar – török végvári háborúk.

27 Pálffy, agm., s. 179.

28 Pálffy, agm., s. 180.

29 Pálffy, agm., s. 180.

30 Pálffy, agm., s. 181.

Viyana Sarayı kale yapımına ancak 1570'den sonra ağır ağır hız kazandırabilir. Bu zamanda Habsburgların desteği ile yapılan savunma hattı Macaristan topraklarında kilometrelerce derinliğe ulaşır ve savunma yapılabilecek bütün yapıları (kaleler, şatolar, istihkâmlar, tabyalar vb.) içine alarak topyekûn bir savunma kuşağı oluşturur. Savunma kuşağını oluşturan merkezi kalelere büyük sayıda muhafız, süvari ve topçu birlikleri yerleştirilerek yapılacak saldırılar engellenmeye çalışılır, akınlar gerçekleştirmekte olan Osmanlılara karşı kalelerin çevrelerine hendekler kazılır ve istihkâmlar hazırlanır³¹.

Osmanlılar, 1596 yılında 1552 yılında ele geçiremedikleri Eğri Kalesi'ni alırlar ve Yukarı Macaristan'a geçiş için bir üs elde ederler. Haçova Meydan Savaşı'nın da kazanılması Osmanlıların bölgedeki konumunu sağlamlaştırır. 1600 yılında Tuna ötesindeki Macar uç kale sisteminin önemli bir merkezi olan Kanije elde edilir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Drava ve Balaton arasındaki sınır kuşağı birincisi 1566 yılında, ikincisi de Kanije'nin düşüşünden sonra olmak üzere iki defa yenilenir. Tuna'dan kuzeye ve doğuya doğru Komárom, Oláhújvár, Léva, Bozók, Murány, Eğri, Gedő, Kassa, Huszt, Ecsed, Várad ve Gyula; Tuna ötesinde ise Győr, Pápa, [Zala]Szentgrót, [Zala]Komár, [Nagy]Kanizsa, Csurgó, Berzence, Palota, Tata, Vízvár ve Tihany 1566'ya kadar Macar uç kale sisteminin en önemli kalelerini oluşturur³². Birinci yenilemede hattın batısında kalan bölgeleri koruma amacı güdüldükçe, ikincisinde artık Avusturya'nın güney bölgeleri olan Karinthia ve Steiermark bölgelerine giden yolların koruma altına alınması amaçlanır. Bu bölge derinlemesine bir savunma hattı oluşturan Csesznek, Palota, Veszprém, Tihany, Komárom, Győr, Szentmárton, Pápa, Devecser, Keszthely, Magyórákerek, Némétújvár, Szalónak, Köszeg ve Sárvár kaleleri ile koruma altına alınır³³.

1606 yılından sonra Habsburg İmparatorluğu'nun, Osmanlılara karşı olan mücadelesinin sonuçları daha net bir şekilde ortaya çıkmaya başlar. Bu zamanda Krallık Macaristanı topraklarında kurulmuş olan uç kale sistemi artık tam anlamıyla yerine oturur ve işler hale gelir. II. Maximilian, Kral Sigismund ve Mátyás Corvin gibi bir uç kale sistemini hayata geçirmeyi başarır. 1641'de Nádor Miklós Esterházy (1583-1645) şöyle demektedir: “*Macaristan'ın Kutsal Tacı'nın yönetimi altında Adriyatik Denizi'nden Erdel sınırına kadar altı komuta, yani yönetim merkezi bulunabilir; bilindiği üzere: Kassa, Érsekújvár, Győr, Kanije'nin karşısında bulunan Slovenya'ya*

31 László Gerő, “Palota vara és a törökkori végvárak”, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, (szerkesztő: Éri István), 6, 1967, s. 279; Varga, agm.

32 Pálffy, agm., s. 190.

33 Szántó, *age.*, s. 41-42.

*(yani Varasd) ve Hırvatistan'a (yani Károlyváros) ait olan sınır kaleleri dışında ilk başta Hırvat-Sloven Banlığı'na ait kaleler gelir*³⁴.

Avrupa'da yaşanan Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-1648) ardından Habsburglar tarafından uç kalelere yabancı ücretli askerler yerleştirilmeye başlanır ve kaleler hızlı bir şekilde tahkim edilir³⁵. Osmanlı-Habsburg mücadelesi Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesi ve Habsburgların askerî ve mali açıdan rahatlaması ile yeni bir evreye girer. Bu zamana kadar genel olarak Macar soylularının ve Macar komutanlarının yönetiminde bulunan uç kaleleri Viyana Sarayı tarafından yeniden ele alınır, kaleler tahkim edilir ve kalelere Macar askerlerinin yanı sıra Alman birlikleri de yerleştirilir. Viyana Sarayı, Avrupa'da uzun yıllardır başını ağrıtan savaşların sona ermesi ile Macaristan'da daha çok sayıda asker bulundurma şansı elde eder. Habsburgların dikkati bu zamandan sonra kale mücadelelerine daha çok odaklanır; Munkács, Tokaj, Nagyvárad, Zigetvar, Szeged, Lipótvár ve Komárom gibi stratejik yerler güçlendirilir. Bu zamanda Osmanlıların da askeri gücünün önce duraklaması, ardından da tedrici şekilde azalması sonucunda Macar topraklarında daha az sayıda kale elde edilmeye başlanır³⁶.

1665'de Macaristan'da Alman birliklerinin yönetiminde olan birçok uç kalesi vardır. Érsekújvár'ın karşısına Lipótvár yapılır, ayrıca Pozsony'un önemi artar. 1669'da misyoner János Vanoviczi (1614-1678) şunları yazmaktadır: “*Bölgedeki komutanlardan birincisi Hırvatistan'da Varasd'ta, ikincisi Macaristan'da Németújvár'da, üçüncüsü Tuna'nın kuzeyinde olan Sempte'de, dördüncüsü Yukarı Macaristan'da bulunan Kassa'da ikamet ediyordu*”³⁷. XVII. yüzyılda sınır savunmasında önemli değişiklikler gündeme gelir. Hajdúların³⁸ ve yerleşim birimlerinin sayısı artar. Bundan başka uç kalelerinin arkasında yer alan sahalardan korunması görevi daha aktif şekilde yerine getirilmeye başlanır. Eskiden garnizonların düzenini yerel beyler sağlarken şimdi artık asker köylüler ve hajdúlar sağlamaktadır. Bu durum uç kalelerinin arkasına düşen sahalardan daha güvenli olmasına, kralın ve yerel beylerin birliklerinin daha koordineli şekilde çalışabilmesine imkân verir³⁹.

34 Pálffy, agm., s. 205-206.

35 http://erettsegizz.com/tortenelem/torokellenes_harcok_mohacsi_vesz_tetel/

36 András Oross, A Magyar Királyság Törökellenes Határvédelmi Rendszerének Felszámolása És Átszervezése A 17-18. Század Fordulóján, *Disszertáció Tézis*, Budapest 2011, s. 1, 10.

37 Pálffy, agm., s. 206.

38 Hajdú: Yaya asker. Esas itibariyle çobanlık yapan hajdúlar Macaristan'daki Türk devrinde gönüllü olarak orduya katılırlar. Hajdúlara zaman içinde küçük asilzadeler, uç kalelerinde görev yapan askerler ve firari serfler de dâhil olur (<https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Hajd%C3%BA>).

39 Pálffy, agm., s. 205-207.

Macarların Osmanlı ilerlemesi karşısında kalelerden oluşan savunma hatları meydana getirmesi sonucunda Osmanlıların da ele geçirdikleri kalelerden bir savunma kuşağı oluşturduğu görülür. 1543 sonrası başta Budin'in güvenliğinin sağlanması için Osmanlılar tarafından tesis edilen uç kale hattı özellikle önemlidir. Bu hat Drava'dan başlar, Siklós, Pécs, Baranyavár, Szászvár, Márévár, Fehérvár, Estergon, Vác; Tuna'nın batı kıyısında Buda, Szekszárd ve Szekcső; doğusunda Peşte, Kalocsa, Zombor, Bács; Tisa yanında ise Szeged ve Titel ile devam eder⁴⁰. Osmanlıların uç kale sisteminin merkezi kaleleri 1541'den sonra Budin, 1552'den sonra ise Temesvár'dır⁴¹. Osmanlılar açısından sırasıyla Balkan coğrafyasının, daha sonra Adriyatik Denizi kıyılarının, Bosna'nın, Drava-Sava arasının ve Macar topraklarında Habsburg sınırlarına kadar uzanan bölgelerin savunulması büyük önem taşır. Sınırların korunması hayati derecede önemlidir ve bu işi Osmanlılar ve Macarlar tarafından oluşturulan uç kale sistemi yerine getirmektedir⁴².

Macar Krallığı topraklarında bulunan uç kaleleri Osmanlı-Macar ve Osmanlı Habsburg mücadelesi boyunca hem savunma hem de hücum anlamında oldukça önemli dayanak noktaları teşkil eder. "*Kral Hazretleri tarafından yaptırılmış olan kale sistemi düşmanın gücünü ve ilerleyişini kırabilecek ve ardındaki ülkelerin ve halkların güvenliğini sağlayabilecek yegâne oluşumdur.*" 1577 yılında Habsburg askeri yönetimi imparatorluğun merkezi olan Viyana'yı, Avusturya mülklerini ve Alman İmparatorluğu'nu koruyan Macaristan'daki uç kale sisteminin önemini bu sözlerle ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg İmparatorluğu arasında meydana gelen çarpışmaların sahnesi olan Macaristan'ın durumunu ve uç kale sisteminin önemini bu sözlerde aramak gerekir⁴³. Bundan başka II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Yukarı Macaristan'da ve Alföld'de bulunan kaleler 1685-1686 yıllarında Habsburg İmparatorluğu'nun eline geçtikten, tahkim edildikten ve birleşik Avrupa kuvvetleri arkalarını sağlama aldıktan sonra Osmanlıların elinde bulunan Budin'i önce 1684 yılında başarısız bir şekilde kuşatır, ardından ancak iki yıl sonra 2 Eylül 1686 tarihinde ele geçirmeyi başarır. Viyana Sarayı Kassa, Szatmár, Ecsed, Kisvárd, Regéc, Ungvár, Szepesvár, Kálló, Patak, Tokaj, Szolnok, Putnok, Szendrő, Murány, Divény, Csábrág, Korpona, Kékkő, Léva, Trencsén, Érsekújvár ve Lipótvár kalelerine asker yerleştirdikten sonra daha ileriye gitmek

40 Hegyi, *age.*, s. 76; Pálffy, *agm.*, s. 200.

41 Sándor László Tóth, "Hódoltságı török várák órsége egy 1576-1590 évi német összejárásban", *Aetas*, 23. évf., 4. sz. (2008), s. 101.

42 Hegyi, *age.*, s. 78-79; Eckhart, *age.*, s. 125.

43 Pálffy, *agm.*, s. 163.

ister. Bu durum Osmanlı-Habsburg mücadelesinde kalelerin ne kadar önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Antik Roma'daki limeslerin⁴⁴ savunma rolünün bir benzerini XVI-XVII. yüzyılda üstlenen Macar uç kale sistemi dâhilinde inşa edilen kaleleri sadece savunma görevini yerine getiren birer öge olarak düşünmemek gerekir. Bu kaleler sınırların muhafazasını ve gözetimini sağladığı gibi, aynı zamanda hem erzak ve mühimmat deposu olarak kullanılmakta, hem de askerlerin barınmasını sağlamaktadır⁴⁵.

Macar Uç Kale Sisteminin Özellikleri

Osmanlıların Avrupa kıtasının içlerine ilerlemelerini önleme amacı ile Macarlar tarafından hayata geçirilen uç kale sistemini oluşturan kalelerin kendilerine özgü birtakım özellikleri mevcuttur. Osmanlıların Macar Krallığı'nın sınırlarını tehdit ettikleri ve Macar birlikleri ile doğrudan temas ettikleri Kral Sigismund ve Mátyás zamanında yapılan kaleler ile Macaristan'ın iç kesimlerine ilerledikleri ve Habsburg İmparatorluğu ile karşı karşıya geldikleri zamanda yapılan kaleler arasında inşa tarzı, dayanıklılık ve askeri ihtiyaçları karşılama açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Sanat tarihçisi János Pataki Vidor (1901-1973), Macaristan'da 1541'den sonra inşa edilen uç kalelerini yapıldıkları döneme göre üç gruba ayırır: “*Hazırlık yapılmadan inşa edilen kaleler çağı (1541-1556)*”, “*Eski İtalyan tarzına göre inşa edilen kaleler çağı (1556-1570)*” ve “*Yeni İtalyan tarzına göre inşa edilen kaleler çağı (1570-1590)*”. Sanat tarihçisi Sándor Takács (1860-1932) ise bu zamanda Macar kalelerinin çevresine savunmayı güçlendirme amacıyla yapılan faaliyetleri şu şekilde açıklar⁴⁶:

- 1) İnce kazıklardan veya bir sıra boyunca toprağa gömülmüş kalaslardan oluşan kazık çit hattı.
- 2) Birbirine bağlanmış ve bir toprak tabakası ile güçlendirilmiş, ayrıca ateş almasın diye çamurla sıvanmış iki sıra kalastan meydana gelen kazık çit hattı.
- 3) Demir parçalarıyla takviye edilmiş yan yana birbirine bağlanmış kazık çitler.

Ancak bu mâniyeler ağaç malzemedен yapılmakta, bunun sonucunda da ne kadar engellenmeye çalışılırsa çalışılsın toprağa gömüldüğünden ya zaman içerisinde

44 Limes: Roma İmparatorluğu'nun sınır bölgeleri. Bu bölgelere M.S. I. yüzyılda itibaren kalıcı garnizonlar kurulmuştur (<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-limes-6624/>).

45 Oross, *a.g.t.*, s. 61-62; <http://mohacsi-csata.hu/content/v%C3%A9g%C3%A1ri-dics%C5%91s%C3%A9g>

46 Gerő, *agm.*, s. 280; Szántó, *age.*, s. 28; Domokos, *age.*, s. 11.

çürümekte ya da top ateşi esnasında kolaylıkla yanabilmektedir⁴⁷. Bundan başka Takáts'a göre Macaristan'da Osmanlı hâkimiyeti devrinde tahkim edilmiş yerleri de üç gruba ayırmak mümkündür: Kaleler, şatolar ve müstahkem mevkiiler⁴⁸.

Kaleler kuşatma faaliyetini zorlaştırmak için yüksek yerlere, genellikle bir dağa veya yüksek bir tepeye inşa edilir. Mimari şekillerini kuruldukları arazinin şartları belirler. Bunlar Buda'da ve Estergon'da olduğu gibi ya yüksek bir dağın bittiği yeri bir sur kuşağıyla çevrelerler, ya da Nógrád'ta olduğu gibi sarmal şeklinde yukarıya doğru yükselirler. Sarmal şekilli kalelerde yollar yukarıya çıkıldıkça daha da yükselir, yokuşun eğimi artar ve kuşatıcıların işi kademeli olarak zorlaşır. Bundan başka kalelerin bir kısmının cephe duvarının dışına yapılan kulelerle daha da güçlendirilmiş olduğu görülür⁴⁹.

Düzlük yerlere inşa edilen kaleler ise genel olarak dikdörtgen şeklinde ve her kenarında birer kule olacak şekilde tasarlanır. Örneğin Büyük Lajos zamanında Tata'da yapılan kale bu şekle bir örnektir. Ancak bu kalelerin en önemli eksikliği surları yanlardan yapılan top atışlarından korumanın güç olması, zaman zaman da imkânsız hale gelmesidir. Kale mühendisleri kısa zamanda bu eksikliği görürler ve dış surun haricinde yan taraflardan yapılan atışların ve kaleye hücum edenlerin görülebileceği kuleler de inşa ederler. Böylece kaleyi savunanlar kalenin yan taraflarından gelen saldırıları daha rahat bir şekilde karşılama imkânına kavuşurlar⁵⁰.

Dış kuleye sahip kaleler XV. yüzyılın başından itibaren takip eden yüzyılın ortasına kadar inşa edilir ve aynı zamanda gereği halinde şehirlerin etrafı da surlarla çevrilir. Topçuluğun gelişimine paralel şekilde dış kuleye sahip kaleler de değişime uğrar. Zira bu tür kaleler ince ve yüksek kulelere sahiptir ve bu kuleler zaman içinde gelişen topçuluk tekniği sayesinde artık kolayca yıkılabilmektedir. Kale mühendisleri bu kalelerin yerine kalın duvarlı, alçak ve yuvarlak temele sahip “*rondella*” diye tabir edilen kaleler yapmaya başlarlar. Bu kalelerin içleri ya boş bırakılır ya da top mevzileri için toprakla doldurulur. Avrupa'da XV-XVI. yüzyıllarda belirgin sayıda inşa edilen bu kalelerin Macaristan'da XVII. yüzyılda da halen inşa edilmekte olduğu görülür. Bu kalelere ilerleyen zaman içinde dış surdan öne doğru uzanmış, kalenin köşelerinde yer alan istihkâmların ve her

47 Ferenc Vég, “Török kori végváraink”, *Árkádia*, VI. évfolyam, 1. szám (10), 2015, s. 25.

48 Szántó, *age.*, s. 31.

49 Varga, agm.

50 Varga, agm.

türlü savunma aracının baraj ateşlerinden korunması için ek bir duvar kısmı ilave edilir⁵¹.

1471 öncesi Peşte'de inşa edilen rondella tipi kaleler, sonra 1484'te Kassa şehrinin çevresine yapılan sur artık yeni kale tekniği anlayışına göre yapılmaktadır. Kassa, Mohaç'ı takip eden yıllarda krallık ordularının önemli bir merkezi olur ve Macaristan'da oluşturulan uç kale sisteminin en önemli noktalarından biri haline gelir. Kalenin önemi Osmanlıların 1552 yılında yaptıkları seferden sonra daha da artar. Yüzyıl dönümünde yapılan Gyula Kalesi'nin büyük ölçüye sahip, ikiyüzlü sur yapısı yeni bir kale tekniğinin habercisidir. Bir yüzyıl sonra rondella şekli temelinde güçlendirilen kaleler ayrıca siperlerle, hendeklerle ve engellerle kapatılmış yollarla da takviye edilmeye başlanır. Bu kale tipi İtalya'dan yeni bir kale şekli çıkıp da tüm Avrupa'ya yayılincaya kadar kullanılır⁵².

Avrupa'da kale inşaatı Osmanlıların Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'i 1453 yılında ele geçirmesi ile ciddi bir şekilde yeniden ele alınır. Bu zamana kadar birçok kuşatmaya tanık olan ve surları sayesinde bunlara karşı koyan şehrin Osmanlılar tarafından alınması Avrupa'da kale mimarisinin yeniden gözden geçirilmesine sebep olduğu gibi, Orta Çağ kalelerinin gelişen topçuluk tekniğine ve kuşatma stratejisine artık cevap veremediği de anlaşılır. Orta Çağ mühendislik anlayışıyla yapılan kaleler çok sayıda askerle yapılan hücumlara ve yıkım gücü artan toplara karşı koyamamaktadır. Daha 1463'te Papa'nın elçisi Buda'nın sadece üç günlük ciddi bir kuşatmaya dahi dayanamayacağını ifade etmiş, Kral Mátyás'ın sarayında bulunan İtalyan hümanist ve tarihçi Antonio Bonfini de (1434-1503) Mátyás'tan sonra Buda kalesinin güçlendirilmediğini ifade etmiştir⁵³. Türklerin Avrupa'da ilerlemesi ilk başta Adriyatik Denizi kıyısındaki şehirlerde – günümüzde Dubrovnik olarak anılan Ragusa ve günümüzde Korcula diye bilinen Curzola ve Hvar – rondella diye tabir edilen kalelerin yapımını veya var olan kalelerin tahkimatını hızlandırır. Buda'nın düşüşünden sonra tehlikenin büyüklüğünü iyiden iyiye hisseden Viyana Sarayı Macaristan'a birçok İtalyan usta getirtir. XVI. yüzyılın ikinci yarısı Macaristan'da Osmanlı ilerleyişine karşı kalelerden oluşan bir savunma sisteminin kurulduğu bir zamandır. Özellikle 1556 yılından sonra daha modern ve daha sağlam kaleler inşa edildiği görülür. Ayrıca

51 Varga, agm.; Szántó, *age.*, s. 28.

52 Varga, agm.; István H. Németh, "Végyvárak, Városok, Hadseregszállítók, 1526-1593", *Történelmi Szemle*, XLII. évfolyam, 3-4. szám, 2000, s. 209-210.

53 Salamon, *age.*, s. 72.

1576 yılından sonra Habsburglar tarafından Osmanlı ilerleyişine karşı ayakları daha sağlam şekilde yere basan bir strateji geliştirilmesi de dikkat çekicidir. Bu zamanda çağın modern tekniklerine sahip kaleler artık İtalyan ustalar tarafından yapılmaktadır. Macaristan'a gelen İtalyan ustalardan Spazio ailesinin üyelerinden Francesco, Győr'de, Komárom'da ve Várad'ta; Pietro, Nagyszombat'ta; Martino, Pozsony'da ve Temesvár'da; Paolo ise Eğri'de kaleler inşa eder. Daha sonra Érsekújvár'da, Kanije'de ve Szatmár'da da kaleler yapılır⁵⁴. 1548-1592 yılları arasında İtalyan tarzına göre inşa edilmiş kaleler arasında Ecsed, Eğri, Gyula, Kassa, Kisvárd, Patak, Zigetvar, Tata, Érsekújvár, Győr, Kálló, Kanije, Komárom, Sárvár, Szatmár, Szendrő ve Várad bulunur⁵⁵. Bu kaleler arasında Eğri, Érsekújvár, Kanije, Szatmár ve Várad dönemin en modern kaleleri olarak karşımıza çıkar⁵⁶.

Türklerin hâkimiyetinin sonuna kadar İtalyan mühendisler Macaristan'da kale surlarının bütünlüğü ile bir burç sisteminin meydana getirildiği "*İtalyan Burcu*" denilen stille birçok kale inşa ederler. Bu kaleler beş köşeli şekilde inşa edilen ve kama şeklinde dışarıya uzanan burçlara sahip eski İtalyan tarzı kalelerin yeni bir çeşididir. Rondella tipi kalelere göre avantajı duvarlarının daha kalın olması ve bu şekilde daha çok top yerleşimine olanak sağlamasıdır. Önlerinde uzanan hendekle savunma güçleri de artırılmıştır⁵⁷.

Bu kalelerin daha gelişmiş şekli topların burçların cephe duvarının arkasına paralel bir şekilde derinlemesine yerleştirildiği ve bu şekilde savunma araçlarının ve askerlerin güvenliğinin daha da artırıldığı "*Yeni İtalyan*" veya "*Fülesbástya*" denilen kale şeklidir. Ayrıca bu kaleler nispeten daha az sayıda asker ile daha dirençli savunma yapılabilecek bir mimari şekle de sahiptir⁵⁸.

54 Varga, agm.; György Domokos, "Adatok Lipótvár erődítményének építéstörténetéhez", *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évfolyam, 4. szám, Budapest 2010, s. 839; Domokos, "Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenysége", 1998, s. 12.

55 Domokos, "Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenysége", 1998, s. 15.

56 Domokos, "Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenysége", 1998, s. 16.

57 Varga, agm.; Szántó, *age.*, s. 37; <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/a-magyarsag-kezikonyve2/kepzomuveszet-124C/varak-es-kasyelyok-1320/a-vegvarre-ndszer-kialakulasa-1325>

58 Varga, agm.; Végh, agm., s. 23; Szántó, *age.*, s. 37; Domokos, "Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenysége", 1998, s. 14; <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-enciklopedia-1/a->

Macar Krallığı sınırları içinde sağlam bir şekilde inşa edilmiş kiliseler ve manastırlar da Osmanlıların Macaristan'daki ilerleyişi sırasında savunma amacıyla kullanılır. Yüksek, kalın duvarlara sahip kiliseler gözetleme kulesi olarak işlev kazanır. Örneğin Keszthely'deki manastır Macar uç kale sisteminin bir parçası olarak görev üstlenirken, Tihány kalesi de bölgede bulunan bir manastırın güçlendirilmesi sonucunda ortaya çıkar⁵⁹.

Kaleler arasında özellikle Győr, Komárom, Székesfehérvár, Palota, Pápa, Veszprém, Kanije, Sárvár, Zigetvar en güçlü ve stratejik açıdan en önemli kaleler olduklarından doğrudan doğruya hükümdarın yönetimi altında bulunurken; Tata, Somlyó, Devecser, Várgesztes, Vitány, Csesznek, Pannonhalma, Tihány, Nagyvászony, Sümeg, Csobánc, Szigliget, Siklós, Körmend, Kaposvár, Zalaegerszeg, Lenti ve diğer küçük istihkâmlar Szentgyörgy, Keszthely, Zalavár, Dunaföldvár Orta Çağ'da yapılmıştır, ancak savunma kapasiteleri yüksektir. Bu kaleler Türklerle yapılan mücadelelerde doğrudan yer aldıkları ve uç kale sistemine katkıda buldukları için büyük öneme sahiptir. Bunlardan başka genellikle süvari birliklerinin kaldığı veya cephanelik olarak kullanılan hacim bakımından daha küçük kaleler de mevcuttur⁶⁰. Macaristan'da *Tatar İstilasından* (1241-1242) beri özellikle dağlık yörelerde yapılmakta olan ve genellikle şövalyelerin ikamet ettiği taş kaleler de (lovagvár) zaman zaman uç kale sisteminde görev alır⁶¹.

Macar uç kale sisteminin en önemli dezavantajı kalelerden birisinin veya savunma hattının merkezi kalesinin ele geçirilmesi durumunda savunma zincirinin ciddi şekilde zaafa uğraması ve bu durumun hatta yer alan diğer kalelerin savunma işlevini güçleştirmesidir⁶². Örneğin 1521 yılında Belgrad'ın Osmanlılar tarafından alınması Macar uç kale sisteminin işleyişini büyük ölçüde zaafa uğrattır.

Kale yapımı oldukça masraflı, zor, zaman alan ve yıpratıcı bir süreçtir. Kalelerin büyük çoğunluğunun masrafını özellikle XVI. yüzyılın ortasından itibaren Habsburglar mülklerinden elde ettikleri gelirlerle karşılıyor olsa da bir kalenin yapımı için zaman zaman en az üç Macar eyaletinin halkının çalıştığı bilinir. 1554

---

magyarsag-kezikonyve-2/kepzomuveszet-124C/varak-es-kastelyok-1320/a-vegvarrendszer-kialakulasa-1325

59 Varga, agm.; Végh, agm., s. 25; Szántó, *age.*, s. 29; Domokos, "Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenysége", 1998, s. 16.

60 Gerő, agm., s. 280; Végh, agm., s. 24-26.

61 Szántó, *age.*, s. 25.

62 Végh, agm., s. 26.

yılında çıkan bir yasa ile bir serfin bir yıl içinde en az altı gün sınır bölgelerinde çalışması gerekmektedir. Bu süre 1567 yılında on iki güne çıkarılır. 1561 yılında Gyula'ya kale tahkimatına destek olmaları için Eğri'den Kumanların, Yasların, Debrecen'den ve Szeged'ten ise serflerin gönderildiğini biliyoruz. Söz konusu zorluklardan dolayı Macar uç kale sistemi için planlanan kalelerin bir kısmı yapılır, bir kısmı ise sadece plan aşamasında kalır. Osmanlı ilerlemesi karşısında Habsburglar ve Macarlar sürekli olarak uç kalelerini güçlendirmenin veya yeni kaleler yapmanın yollarını ararlar⁶³.

Kaleler çağın askeri stratejisinde çok önemli bir yere ve role sahiptir. Ciddi birer savunma unsuru olduklarından saldırı unsurlarından daha kuvvetli olmak zorundaydılar. Topların kale içinde ve surlarda hızlı şekilde hareket edebilmesi ve surların da kaledekilerin güvenliğini sağlayacak kadar kalın olması gerekiyordu. Bundan başka kaleler kuşatmaya uzun süre dayanabilirlerse, kuşatan tarafta birtakım sağlık ve gıda sorunları ortaya çıkmaya başlıyor, bu durum kuşatıcıları yıpratıyor ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kalıyorlardı. Özellikle XVI-XVII. yüzyılların kale mücadeleleri bu açıdan da dikkate değerdir⁶⁴.

Macar uç kale sisteminde görev yapan askerlerin büyük çoğunluğu Macar askerlerinden oluşurken, kalelerde özellikle topçu sınıfının genel itibarıyla Alman birliklerinden meydana geldiği görülür. 1526, özellikle 1541 yılından sonra Avusturya Arşidükü Ferdinand hem Avusturya'nın güney sınırlarını korumaya hem de Macaristan sahasında Osmanlılara karşı aktif şekilde mücadele etmeye çalışır. Bu esnada Macaristan'da bulunan kalelere tedrici şekilde daha çok sayıda Alman askerinin yerleştirildiği görülür. Ancak bu durum yaşanan sorunlara bir çözüm getirmez ve kargaşayı daha da artırır. Sorunlar zaman içinde aşılır ve kalelerde bulunan yabancı askerler güç de olsa Macaristan'ın kuzey bölgelerinin güvenliğini ve birliğini sağlar⁶⁵. Pápa, Veszprém ve Kiskomárom gibi uç kaleleri 300-600 arası askere, 10-20 kadar topa sahiptir ve bu kaleler özellikle On Beş Yıl Savaşları (1593-1606) süresince Osmanlı akınlarını durdurmaya çalışır. Zaten XVI-XVII. yüzyıldaki Osmanlı-Macar ve Osmanlı-Habsburg mücadelesi uç kale mücadelesidir ve bu dönem “*Klasik Uç Kale Savaşları Devri*” diye adlandırılır⁶⁶.

XVI. yüzyıl Macar edebiyatının en önemli şairlerinden olan (Lavtacı) Sebestyén

63 Ferenc Glatz, “A Rákóczi felkelésről”, *História*, 2003; Gerő, agm., s. 279; Szántó, *age*, s. 30.

64 Szántó, *age*, s. 25.

65 Pálffy, agm., s. 176.

66 Végh, agm., s. 24.

Tinódi'nin (1510(?)-1556) eserlerinde de Osmanlı-Macar kale mücadelesinin yansımaları bulunur. Onun eserleri özellikle Visegrád, Sárospatak, Tata, Siklós, Eğri ve Zigetvar bölgeleri ve buralarda yaşanan kale mücadeleleri açısından büyük öneme sahiptir⁶⁷. Ayrıca tarihçi Géza Pálffy'nin (1971-) şu değerlendirmesi dikkatlerden kaçmamalıdır:

*“En temel değişiklikler (...) esas itibarıyla askeri ve kısmen de teknik alanda görülmüştür. Bu alanlarda geç Orta Çağ ve XVI. yüzyılın sonunda var olan şartlar arasında – en başta Avrupa'daki savaş meydanlarının safında yer alan Macaristan'da her şekilde hatırı sayılır değişiklikler bulunuyordu. 100-120 kaleden oluşan yeni sınır savunma sisteminin 1526 öncesinde Güney Macaristan'daki öncülüğünden (7.000-8.000 kişi) aşağı yukarı üç katı daha fazla askerle (yaklaşık 20.000 kişi) XVI. yüzyılın ikinci yarısında görevini yerine getirmesi azımsanmayacak bir değişimdir. Bu sayı, Avrupa'nın bütününde bile dikkat çekicidir. Osmanlılara karşı bu zamanda sınır boylarında ve bu sayıdaki kalede bu kadar büyük miktarda bu kadar uzun süre hizmet gören askeri birlikler ne Lehlerde, ne XVII. yüzyılda Ruslarda, ne yakın çevrede bulunan Dalmaçya'daki Venediklilerde, ne de İspanyol Habsburgları'nda mevcuttur.”*⁶⁸

Sonuç

Macar Krallığı, Osmanlıların Avrupa içlerine ilerlemesi sürecinde karşılımları çıkan en ciddi güçtür. Macarlar, Osmanlılar ile hem meydan savaşlarında hem de kale savaşlarında mücadele eder. Osmanlı-Macar mücadelesi Osmanlıların Avrupa'ya geçmesinden sonra, esas itibarıyla de Macar Kralı Büyük Lajos zamanında başlar. İlk başta Krallığın sınırlarından uzakta cereyan eden mücadeleler sebebiyle Macarlar Türk tehlikesinin büyüklüğünü kavrayamaz. Tehlikenin Macaristan açısından ne kadar ciddi boyutlara ulaştığı Niğbolu mağlubiyeti sonrası anlaşılır.

Türklerin 1361 yılında Edirne'yi ele geçirmesi Osmanlı-Macar mücadelesinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Avrupa'nın koruyucusu olan Macar Krallığı ile Osmanlılar daha sık karşı karşıya gelmeye başlar. Macar Krallığı'nı doğal olarak koruyan Sırp Krallığı'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi 1390'dan sonra Osmanlı Devleti'nin, Macar Krallığı'nın sınır komşusu olması ile sonuçlanır.

Macarlar tarafından oluşturulan uç kale sistemi başlangıçtan beri Macar Krallığı'nın sınırlarını koruduğu gibi, aynı zamanda Avrupa'yı da Osmanlılara karşı güvence altına alır. Bu sistem Mohaç Savaşı sonrası işlemez hale gelir. 1541

67 Gökhan Dilbaş, “Macar Ozamı Sebastyén Tinódi'nin (1510(?)-1556) Eserlerinde Osmanlı-Macar İlişkilerinin İzleri”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, II/2, Aralık 2013, s. 6.

68 <http://mohacsi-csata.hu/content/v%C3%A9g%C3%A1lri-dics%C5%91s%C3%A9g>

Yılına kadar ciddi bir kale inşa faaliyetine girişemeyen Macarlar, bu tarihten sonra Habsburglar'ın da desteğiyle başta Macaristan'ın kuzeyinde olmak üzere tüm Macaristan coğrafyasında Viyana'yı da koruyacak şekilde yeni bir uç kale sistemi oluşturma faaliyeti içine girerler.

Macaristan'ın 1541 yılında üçe ayrılması, sınır hattının kuzeye çekilmesi ve her iki tarafın da kendi uç kale sistemini oluşturma gayreti içine girmesi sonucunda XVI-XVII. yüzyıl Macar ulusal tarihini kale savaşlarının şekillendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Mohaç Savaşı'ndan Haçova Meydan Savaşı'na kadar Macar topraklarında yetmiş yıl boyunca iki ordunun karşı karşıya geldiği büyük bir savaşın yaşanmaması, mücadelenin daha ziyade kaleler üzerinden sürmesi uç kale sisteminin bir getirisidir.

Macarlar tarafından hayata geçirilen uç kale sistemi o zamanlar Avrupa tarihini şekillendiren iki güç arasındaki sınırı da belirler. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Macar topraklarında yapılan mücadelelerde kalelerin kilit rol oynadığı görülür. Bu süreçte Macarlar-Habsburglar tarafından tesis edilen uç kale sisteminin zaman geçtikçe yerine oturmasının ve işlevini tam anlamıyla gerçekleştirilmeye başlamasının da etkisi vardır.

Özellikle XVII. yüzyılda yaşanan kale mücadelelerinde çerçevesi oturmuş uç kale sisteminin etkileri kendisini oldukça güçlü şekilde hissettirir. Finansal sorunların çözülmesi ve 1541'den sonra ilk başta Viyana Sarayı'ndan yönetilen Krallık Macaristanı'nın, ardından da tüm Macaristan'ın adım adım Habsburg Monarşisi'nin bir parçası haline gelmesi sonucunda Macaristan'da çağın gereklerine uygun kaleler yapılır. Osmanlıların Balkanları aşarak Macar Krallığı'nın merkezini ilhak etmesinin ardından Habsburg sınırlarına kadar uzanması Avrupa'nın geri kalan ülkelerinde ciddi bir endişeye sebep olur ve ilerleyen zaman içinde Osmanlı ilerleyişine karşı tedbirler almak sadece Doğu Avrupa ülkelerinin bir sorumluluğu olmaktan çıkar, Orta Avrupa'da bu sorumluluğu ve görevi üstlenmek zorunda kalır.

Macaristan'a ilk Osmanlı akınlarnın gerçekleştiği 1370'li yıllardan 1718 Pasarofça Antlaşması'na kadar Macaristan toprakları neredeyse hiç ara verilmeden büyük çoğunluğu yıkıcı sonuçlar doğuran mücadelelerin sahası olur. Bu kadar uzun bir zaman dilimi içinde yaşanan olaylar doğal olarak Macar ulusal tarihini, Macar ulusal düşüncesini şekillendirir ve kırılma noktaları oluşturur. Macar Krallığı topraklarında Habsburgların da dâhil olduğu Osmanlılarla yapılan mücadeleler Rönesans çağında yapılan mücadelelerdir. Bu dönemde her alanda değişiklikler

olduğu gibi savunma tekniklerinde ve kale inşasında da değişiklikler mevcuttur. Macaristan'da özellikle 1570'li yıllardan sonra yapılan kalelerin artık Orta Çağ askeri mimari anlayışından sıyrılıp çağın modern askeri mimari anlayışıyla yapıldığı görülür.

Macar uç kale sistemi denildiği zaman, birbirine bağlı bir kaleler zincirinin anlaşılması gerekir. Macar Kralları Sigismund ve Mátyás döneminde başlayan ve yaklaşık olarak XVII. yüzyılın ortasına kadar Habsburgların da desteğiyle aşama aşama gelişerek devam eden Macar uç kale sistemi Osmanlıların Avrupa yönündeki ilerlemesi karşısında zaman zaman etkisiz kalsa da görevini genel itibariyle yerine getirmiş ve Osmanlıların Avrupa yönündeki ilerlemesini Macar Krallığı toprakları içinde tutmuştur.

Kaynaklar

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi, İstanbul 2010.

Bíró, Csaba, A magyar – török végvári háborúk

(<http://kurultaj.hu/2013/08/a-magyar-torok-vegvari-haboruk/> (23.10.2017))

Dilbaş, Gökhan, “Macar Ozanı Sebestyén Tinódi'nin (1510(?)-1556) Eserlerinde Osmanlı-

Macar İlişkilerinin İzleri”, *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, II/2 Aralık 2013, s. 1-25.

Domokos, György, “Adatok Lipótvár erődítményének építéstörténetéhez”, *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évfolyam, 4. szám, Budapest 2010, s. 839-861.

Domokos, György, “Egy Itáliai Várfundáló Mester Magyarországon A XVI. Század Második

Felében-Ottavio Baldigara élete és tevékenysége”, *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. évf., 4. sz. 1998, s. 1-85.

Eckhart, F., *Macaristan Tarihi*, çev. İbrahim Kafesoğlu, 2. Baskı (Tıpkı Basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Gerő, László, “Palota vara és a törökkori végvárak”, *A Veszperém Megyei Múzeumok Közleményei*, (szerkesztő: Éri István), 6 (1967), s. 279-281.

Glatz, Ferenc, “A Rákóczi felkelésről” (<http://www.historia.hu/archivum/2003/0303glatz.htm>) (23.10.2017).

Güngörmüş, Naciye, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, Köksav Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010.

H., Németh István, “Végvárak, Városok, Hadseregszállítók, 1526-1593”, *Történelmi Szemle*, XLII. évfolyam, 3-4. Szám, 2000, s. 203-243.

Harmath, Árpád Péter, A déli végvárrendszer kiépülése (http://jegyzettar.blog.hu/2017/09/03/a_deli_vegvarrendszer_kiepulese) (23.10.2017).

Hegy, Klára, *A török hódoltság várjai és várkatonasága*, I. kötet, Budapest 2007.

Kenyeres, István, “A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig”, *Történelmi Szemle*, LV, 4, 2013, s. 541-568.

Koppány, Tibor, *Kastélyok A Végvárak Mögött-Késő reneszánsz és kora barok kastélyépítészet a 16-17. századi Dunántúlon*, Balassi Kiadó, Budapest 2014.

Kristó, Gyula-Barta, János-Gergely Jenő, *Magyarország Története Előidőktől 2000-ig*, Pannonica Kiadó, (basım yeri belirtilmemiş) 2002.

Németh, Csaba, "Határőrizet és Határvédelem Az Ezeréves Magyarországon", *Rubicon*, 01 (2016), s. 68-73.

Oross, András, A Magyar Királyság Törökellenes Határvédelmi Rendszerének Felszámolása És Átszervezése A 17-18. Század Fordulóján, *Disszertáció Tézis*, Budapest 2011.

Pálffy, Géza, "A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől 18. század elejéig", *Történelmi Szemle*, 38., 2-3. sz. 1996, s. 163-217.

Szakály, Ferenc-Fodor, Pál, "A Kenyérmezei Csata", *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. szám (1998), s. 1-44.

Szántó, Imre, *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541-1593*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.

Salamon, Ferenc, *Magyarország a török hódítás korában*, második javított kiadás, Franklin Tarsulat, Budapest (tarih belirtilmemiş).

Şen, Muzaffer, *Yurt Tutuştan Trianon'a Macaristan*, Çizgi Kitabevi Yayınları: 712, Konya 2016.

Tóth, Sándor László, "Hódoltsági török várak őrsege egy 1576-1590 évi német összeírásban", *Aetas*, 23. évf., 4. sz. 2008, s. 99-128.

Varga, J. János, "Magyar végvárrendszer a Hódoltság peremén", *História*, 2000-02.

(<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/00-02/ch09.html>)
(23.10.2017)

Végh, Ferenc, "Török kori végváraink", *Árkádia*, VI. évfolyam, 1. szám (10), 2015, s. 23-30.

Yusufoğlu, Hicran, *Osmanlı-Macar İlişkileri (Başlangıçtan Ankara Savaşı'na Kadar)*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları: 1, Sam Yayınları: 95.23, 1. Basım, Ankara 1995.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/a-magyarsag-kezikonyve-2/kepzomuveszet-124C/varak-es-kastelyok-1320/a-vegvarrendszer-kialakulasa-1325/> (23.10.2017).

http://erettségizz.com/tortenelem/torokellenes_harcok_mohacsi_vesz_tetel/ (23.10.2017).

<http://mohacsi-csata.hu/content/v%C3%A9gv/C3%Alridics%C5%91s%C3%A9g> (24.04.2018)

<https://www.arkeoljikhaber.com/haber-limes-6624/> (29.04.2018)

<https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Hajd%C3%BA> (29.04.2018)